תנ״ך · ראשונים · רד״ק · נביאים

רד"ק על יואל

רבנו דוד קמחי [הרד"ק]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רד"ק על יואל

רבנו דוד קמחי [הרד"ק]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רדק-על-יואל/

הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
פסוק א 5
פסוק ב 5
פסוק ג 5
פסוק ד 5
פסוק ה 5
פסוק ו 6
פסוק ז 6
פסוק ח 6
פסוק ט 7
פסוק י 7
פסוק יא 7
פסוק יב 7
פסוק יג 7
פסוק יד 7
פסוק טו 8
פסוק טז 8
פסוק יז 8
פסוק יח 8
פסוק יט 9
פסוק כ 9
פרק ב 9
פסוק א 9
פסוק ב 9
פסוק ג 10
פסוק ד 10
פסוק ה 10
פסוק ו 10
פסוק ז 11
פסוק ח 11
פסוק ט 11
פסוק י 11
פסוק יא 12
פסוק יב 12
פסוק יג 12
פסוק יד 12
פסוק טו 12
פסוק טז 13
פסוק יז 13
פסוק יח 13
פסוק יט 13
פסוק כ 13
פסוק כא 14
פסוק כב 14
פסוק כג 14
פסוק כד 15
פסוק כה 15
פסוק כו 15
פסוק כז 15
פרק ג 16
פסוק א 16
פסוק ב 16
פסוק ג 17
פסוק ד 17
פסוק ה 17
פרק ד 18
פסוק א 18
פסוק ב 18
פסוק ג 18
פסוק ד 19
פסוק ה 19
פסוק ו 19

פסוק ז 19
פסוק ח 19
פסוק ט 19
פסוק י 20
פסוק יא 20
פסוק יב 20
פסוק יג 20
פסוק יד 20
פסוק טו 20
פסוק טז 21
פסוק יז 21
פסוק יח 21
פסוק יט 21
פסוק כ 22
פסוק כא 22

פרק א

פסוק א

דבר ה' אשר היה אל יואל בן פתואל. זה הנביא נתנבא תחלה על הארבה שיביא האל יתברך בארץ ישראל על עונותיהם. ואחר כך נתנבא נבואה עתידה לימות המשיח ויש אומרים כי בימי יהורם בן אחאב ניבא זה הנביא שיהיה רעב בארץ כמו שאמר כי קרא ה' אל הרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים הד' שנים היו ד' מיני ארבה והג' שנים היו הגשמים נעצרים. ובסדר עולם אמר כי בימי מנשה ניבא ואמר יואל נחום חבקוק נתנבאו בימי מנשה. ולפי שלא היה מנשה כשר לא נקראו על שמו:

פסוק ב

שמעו זאת הזקנים. כי הם ראו יותר במה שעבר בימיהם כמו שאמר זקניך ויאמרו לך:
ההיתה זאת בימיכם. אם היתה זאת הה"א ה"א השאלה:
ואם בימי אבותיכם. כי הארבה שהיה במצרים לא היה אלא מין אחד ואף על פי שאמר בספר תהלים ויתן לחסיל יבולם ואמר וילק אין מספר הארבה היה עיקר ושני המינים באו עמו לפיכך לא נזכר בתורה אלא הארבה ולא היה אלא עת אחת. וזה היה ד' מינים גזם ארבה ילק חסיל ובאו בד' שנים זה אחר זה כמו שאמר יתר הגזם וגו'. וזאת הרעה לא היתה עד אותו הזמן:

פסוק ג

עליה. על הגזרה הזאת:
לדור אחר. בניהם הבאים אחריהם. כלומר לזמן רחוק תוכלו לספר זאת הגזרה:

פסוק ד

יתר הגזם. מה שהותיר הגזם בשנה ראשונה אכל הארבה בשנה השניה כי לא באו ד' המינים בשנה אחת אלא זה אחר זה בד' שנים, וכן אמר ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה וגו', ויש אומרים כי נקרא גזם על שם שגוזז את התבואה, וארבה לפי שהוא הרב שבמינים, וילק לפי שהוא לוקק ולוחך את העשב וחסיל לפי שהוא כורת את הכל מן יחסלנו הארבה, ותרגם יונתן מותר זחלא אכל גובא מותר גובא אכל פרחא מותר פרחא אכל שמוטא:

פסוק ה

הקיצו שכורים. אותם הרגילים להשתכר ביין עתה הקיצו משנתכם ובכו יומם ולילה כי לא תמצאו יין כי הארבה יאכל הענבים:

עסיס. היין נקרא עסיס. וכן כל משקה שיוצא על ידי כתיתה ודריכה מן ועסותם את רשעים ויונתן תרגם עסיס חמר מרת:

פסוק ו

כי גוי. כל קבוץ מן החי יקרא גוי לפיכך אמר על הארבה גוי, וכן אמר על הנמלים עם לא עז ועל השפנים עם לא עצום:

שניו שני אריה. כאלו יש לו שנים כשני האריה:

ומתלעות לביא לו. מתלעות הם השנים הגסות והלביא גדול מן האריה ויונתן תרגם שינוהי שני אריא וניבוהי כבר אריון והנה אמר ובני לביא יתפרדו נראה כי לא יקרא הקטן לביא:

פסוק ז

שם גפני לשמה. עבר במקום עתיד או פירש יאמר יושב הארץ בבאו שם גפני לשמה. וכן כי גוי עלה על ארצי שזכר:

ותאנתי לקצפה. כל הכנויים הם דברי יושב הארץ או הם דברי הנביא וכן ת"י שוי פרי גופני עמי לצדו ופירוש לקצפה לזעם ולמארה ות"י למפחת נפש וי"מ לקצפה לקליפה וכן מפרשים כקצף על פני המים ר"ל שיסיר הארבה הקליפה שיאכלנה:

חשוף חשפה. הכנוי לתאנה גם לגפן וכן הלבינו שריגיה ופירוש חשפה גלה אותה כלומר שהסיר קליפתה וכן ת"י מקלף קלף ורמא ופירושו השליך הקליפה לארץ באכלו הלחות שבין הקליפה לעץ או פירש חשפה והשליך שאכל העגולים והסמדר השליך לארץ והנה היא מגולה:

הלבינו. כי אחר שימוץ הארבה הלחות נשארו השריגים יבשים ולבנים:

הלבינו. פעל עומד וכן כשלג ילבינו:

פסוק ח

אלי. אומר כנגד כנסת ישראל קונני על זאת הרעה ועשי אבל גדול כמו הבתולה שנשאת לבחור ומת בעודה נערה כי אז היא רוב שמחתם זה בזה וכשמת מתאבלת אבל כבד והיא חוגרת שק תחת עדיה וחליתה:

אלי. פירוש קונני, ויונתן תירגם ויקונן המלך ואליא מלכא:

חגורת שק. הפועל הזה נשתמשו בו בפועל ובפעול כאחד יאמר חוגר ויאמר חגור. וכן לובש ולבוש:

פסוק ט

הכרת מנחה ונסך. אמר הכרת לשון זכר ואמר מנחה שהיא לשון נקבה לשון זכר נופל על הענין כלומר קרבן המנחה והנסך וכן אשר יעשה מאלה יעשה מלאכה:

הכרת. בנין הפעל כי הארבה הכריתו ואם פסק מהם הדגן והתירוש ממה יביאו מנחה ונסך לבית המקדש והם אין להם מה יאכלו ומה ישתו:

אבלו הכהנים. שהיו אוכלים משלחן ה' ואין:

פסוק י

שדד שדה אבלה. נשחתה ושממה. כי אין בה פירות וכן אבל תירוש:

הוביש תירוש. כמו יבש והוא פעל עומד וכת"י יבישו גופניא או יהיה מענין בשת ויאמר זה על דרך משל כאלו יש לו בשת כשנפסק:

אומלל. ענין כריתה וזכר דגן תירוש ויצהר כי אלה הג' הם רוב חיי האדם:

פסוק יא

הובישו. צווי וכן הילילו ואמר הובישו כי ראוי לכם שתבושי כי מעשיכם וטרחכם בשדה הוא לריק:

אכרים. עובדי השדות:

כורמים. עובדי הכרמים. וטעם אכרים על חטה ושעורה וטעם כורמים על הגפן:

פסוק יב

הגפן הובישה. יבשה וכן ת"י יביש גופניא או הוא ענין בשת כמו שפירשנו הוביש תירוש:

כי הוביש ששון. יבש כלומר נפסק כי התבואות והפירות הם ששון בני אדם וכן ת"י ארי פסקא חדוותא או יהיה ענין בשת על דרך משל:

פסוק יג

חגרו. ר"ל חגרו שק ופירש אחר כך לינו בשקים ופירושו באו בית ה' ושם ספדו ואמר לינו כי אפילו בלילה לא תסירו השקים מעליכם אולי ירחם ה' עליכם ואמר משרתי מזבח ואמר משרתי אלהי שהשירות הוא כמזבח לאלהים וסמך השירות לאלהים למזבח כמו אשר ישרתו לה' בהם:

פסוק יד

קדשו צום. הזמינו העם לתענית ות"י גזרו תענית קראו עצרה שיהיו נעצרים העם ממלאכתם ויאספו לתפלה ובקשו וזעקו אל ה' אולי ישמע זעקתכם ויסיר מעליכם המכה

הזאת וכל זה אמר הנביא שיעשו בבא הארבה עליהם או שישובו בתשובה טרם באו והאל ברחמיו יבטל הגזרה:

פסוק טו

אהה ליום. אמרו אהה ואוי לזה היום שיבא:

וכשוד משדי יבא. כמו שוד שיבא פתאום כן יבא זה היום משדי והנגיד פירש משדי מחזק וכן כקול מים רבים כקול שדי שודד חזק ותקיף שאין לו דרך להמלט ממנו:

פסוק טז

הלא נגד עינינו אכל נכרת. נראה התבואה המבושלת ויבא הארבה לעינינו ויכרתנו וכיון שנכרת האכל נכרת מבית אלהינו שמחה וגיל כי היו מביאים קרבנות בחג הקציר ושמחים שם כי גדולה היתה שמחת הקציר כמו שאמר כשמחת הקציר:

פסוק יז

עבשו פרדות. כמו עפשו ענין עפוש כי הבי"ת והפ"א ממוצא אחד וכן במשנה הבקר לעניים כמו הפקר:

פרדות. הם גרגרי הזרע שהם תחת הארץ ואמר כי מארה אחרת תהיה כי הזרע יהיה נשחת ומעופש תחת הארץ ולא יצמח ואשר יצמח יאכלנו הארבה או יתעפשו גרגרי הזרע מפני הגשמים שלא ירדו עליהם כי ג"כ תהיה עצירה גדולה בשנים האלה:

מגרפותיהם. בסגול המ"ם והם חתיכות העפר וכן באבן או באגרוף לדעת קצת המפרשים, ויונתן תירגם אתמסיאו גרבי חמר תחות מגופתהון תרגם מגרופותיהם כמו מגופת חבית:

נשמו אוצרות. אוצרות התבואה נשמו כי אין דבר להכניס בהם והנה הם שוממים:

נהרסו ממגורות. בשורק וכפל הענין במלות שונות כי ממגורות כמו אוצרות וכן העוד זרע במגורה ופירוש נהרסו כאלו נהרסות כי לא יכניסו בהם דבר או נהרסו כי אין חושש להם לתקנם כמנהג משנה לשנה ונופלים ונשחתים והמ"ם הראשונה במלת ממגורות נוספת ג"כ מאותיות אמתי"ן ובאו שתי אותיות נוספת כאחת במלה וכן מתלאה ואדוני אבי ז"ל כתב כי המ"ם הראשונה לשמוש כאלו היתה בחירק ממגורות ופירושו מקצתם מהמגורות נהרסו וכמו מ"ם השמוש בפתח כי למבראשונה לא התקדשו למדי:

וכי הוביש דגן. פירשנוהו:

פסוק יח

מה נאנחה בהמה. אמר דרך כלל ואח"כ דרך פרט:

נבוכו. ענין בלבול כאדם המבולבל בדעתו ולא ידע מה יעשה וכן נבוכים הם בארץ:

גם עדרי הצאן. אמר גם כי עדרי הצאן ימצאו פעמים מרעה שלא ימצאוהו הבקר לפי שהם עולים בהרים ובגבעות מה שלא יעשו הבקר ברוב:
נאשמו. האל"ף בשו"א לבדו וענינו ענין שממה וכן תאשם שומרון כמו שפירשנו:

פסוק יט
אליך ה'. כי אין מושיע זולתך:
כי אש. כאלו אש ולהבה עברה בהם כאשר עבר הארבה בהם:
נאות מדבר. אהלי הרועים יקראו נאות והוא בחלוף וי"ו באל"ף מן נוה ויונתן תירגם דרות מדברא והוא לשון דירה או לשון דיר בדברי רז"ל נכנסות לדיר להתעשר:

פסוק כ
גם בהמות שדה. אפילו חיות השדה שימצאו מרעה בהרים רחוק מן היישוב ולא בא שם הארבה:
תערוג אליך. מפני הצמא:
כי יבשו אפיקי מים. כי הארבה יהיה באלה השנים ועצירת הגשמים היה אף על פי כן חית השדה שהולכות למרחוק הנה והנה ימצאו מרעה במקומות הלחים מעט הנה ומעט הנה אבל לא ימצאו מים לשתות כי בעצירת הגשמים יבשו הנהרות ואפיקי מים ואף על פי שהם צריכים למאכל יותר הם צריכים למשתה:
תערוג. כל אחת ואחת והוא ענין צעקה על הצמא כמו כאיל תערוג על אפיקי מים:
ואש אכלה נאות המדבר. מקומות הדשא שהיו במדבר יבשו כאלו אש אכלה אותם וקראם נאות לפי שנוטים שם אהלים הרועים שוכני המדבר ואף על פי שהוא רחוק מן היישוב:

פרק ב

פסוק א
תקעו שופר והריעו. כפל הענין במלות שונות כי ציון הוא הר הקדש וכן אמר על ציון הר קדשי וטעם תקעו והריעו לעורר הלבבות על התשובה:

פסוק ב
יום חשך. הצרה נמשלת לחשך כמו שהשמחה נמשלת לאורה או פירש כי מרוב הארבה חשכה הארץ כמו שאמר בארבה מצרים ותחשך הארץ:
כשחר פרש על ההרים. כמו שחר שהוא פרוש על ההרים כרגע כי שם נראה תחלה השמש בצאתו מפני גבהם כן יבא זה הארבה פרוש ופשוט על הארץ ברגע:

כמוהו לא נהיה. כי אותו של מצרים לא היה אלא מין אחד והוא הארבה והיה רב אותו המין במצרים יותר ממה שהיה עתה בארץ ישראל לפיכך אמר ואחריו לא יהיה כן והנה אמר כמוהו לא נהיה כן כי היו ארבעה מינים ושבמצרים לא היה אלא מין אחד:
לא יוסף. בצרי כמו לא יוסיף בחירק:

פסוק ג

לפניו. במקום שיחנה נראה לפניו ולאחריו כאלו אש אכלה ולהטה כל הצומח לפיכך אמר לפניו ואחריו כי מקום חנייתו לא יראה כי הוא יכסה את עין הארץ אבל חונה במקום זה ואוכל ונוסע במקום אחר ואוכל זהו לפניו ולאחריו:
כגן עדן הארץ לפניו. לפני בא הארבה היתה הארץ כגן עדן ואחרי שיבא על הארץ ואכל כל הצומח נשארה הארץ אחריו מדבר שממה:
וגם פליטה לא היתה לו. שלא הניח דבר מן הצומח שלא אכל ויונתן תרגם ואף שיזבא לית ליה לרשיעיא:

פסוק ד

כמראה סוסים. במרוצתו דומה למראה הסוסים:

פסוק ה

כקול מרכבות. בפתח המ"ם:
על ראשי ההרים ירקדון. קול הליכתם כקול הליכת המרכבות ויותר להם שהולכים על ראשי ההרים ולא כן המרכבות ירקדו כי מהלך הארבה ברקידה ממקום למקום כמו שאמר לנתר בהם על הארץ:
כקול להב אש אכלה קש. כי הקש והעצים הדקים כשתאחז בהם אש משמיעים קול וכן אמר כקול הסירים תחת הסיר:
ערוך מלחמה. כעם עצום שערוך להלחם עם שכנגדו שמשמיע קול ותרועה להבהיל שכנגדו:
ערוך. העי"ן בשוא וסגול הוא פעול סמוך:

פסוק ו

מפניו, פארור. שחרות וקדרות כמו הקדרה כן היו כל הפנים מפניו כמו ובשלו בפרור והאל"ף בתוכה למשך וכת"י כל אפיא אתחפיאו אכרום אוכמין כקדרה וי"מ קבצו פארור על דרך וכוכבים אספו נגהם ואדוני אבי ז"ל תפש עליהם כי אין לשון קבוץ בלשון אסיפה בכל מקום כי לא יאמר קבוץ ידיך כמו שיאמר אסוף ידיך ולא יאמר ויקבוץ רגליו כמו שאמר ויאסוף רגליו אל המטה ונאמר ואין איש מאסף אותי ולא יאמר מקבץ אותי

וכן לא יאמר קבצו נוגהם כי הקבוץ יאמר על הדבר המפוזר והאסיפה יאמר אף על דבר שאינו מפוזר:

פסוק ז

כגבורים ירוצון, ולא יעבטון אורחותם. כתרגומו ולא מעכבין ארחתהון ואין לו חבר במקרא וי"מ אותו מן העבט תעביטנו כמו שאמר גבר במסילתו וי"מ אותו כמו יעוותון וכן הוא בלשון ערבי:

פסוק ח

ואיש, גבר במסילתו. לפי שהמשילם באנשים וגבורים אמר גבר אע"פ שלא יפול זה הלשון אלא על בני אדם:

ובעד השלח יפלו. השלח הוא הסייף וכן מעבור בשלח ואין משלחת במלחמה ובעד פירוש על כמו ויסגר השם בעדו וכפר בעדו יפלו כמו יחנו וכן על פני כל אחיו נפל נופלים בעמק:

לא יבצעו. כמו לא יפצעו מן פצע תחת פצע והוא פעל עומד וכן ובצעם בראש כלם והוא פעל יוצא ענין כריתה אמר אין החיל הזה כשאר אויבים שתמנעם מלבא עליך בחרב כי אלה יחנו על החרבות ולא יבצעו וזה לקלותם ויונתן תירגם שלח ענין שליחות ויבצעו ענין שונאי בצע אמר ולאתר דאינון שליחין קטלין ולא מקבלין ממון אמר אינם כשאר אויבים שתפייסם בממון:

פסוק ט

בעיר ישקו. ענין שוק וזכר זה הלשון בארבה לפי ששוקיו הם ארוכים ועוד כי הוא הולך תמיד לא ינוח אלא מעט וכן אמר כמשק גבים שוקק בו ר"ל התמדת ההליכה וכן ובן משק ביתי ויונתן תירגם בקרתא מזדיינין:

בבתים יעלו. כי משואות אויבים ישגב האדם בבתים הגבוהים: בעד החלונים. כמו מן החלונים וכן בעד הסבכה בעד החלון אמר אינם כשאר אויבים שתסגור השער לפניהם כי מן החלונים יכנסו בבית כמו הגנב שימצא השער סגור וישתדל ליכנס מן החלונים:

פסוק י

לפניו רגזה ארץ. בבאו תרגז הארץ לפניו. וזה דרך משל וכן רעשו שמים וקדרו ואספו נגהם הכל משל לרוב הצרה כי כן דרך הכתוב כמו חשך השמש בצאתו והדומים לו רבים וענין אספו נגהם אספו אורם לתוכם שלא נראה וכן אסוף ידיך ויאסוף רגליו:

פסוק יא

וה' נתן קולו. והנה האל יתברך השמיע בא החיל הזה לפני בואו על ידי נביאיו. כדי שישובו בתשובה:

ומי יכילנו. מי יוכל לסבלו וכן מי מכלכל את יום באו:

פסוק יב

וגם עתה. טעם וגם רוצה לומר אם לא תשובו לפני באו גם עתה אחרי באו אני מזהיר בכם שתשובו ואמר עתה כי קרוב היה עת באו בהנבא הנביא כמו שאמר כי בא יום ה' כי קרוב:

בכל לבבכם. שלא תהיה התשובה בלב ולב שתראו דרכי התשובה בנגלה ובנסתר לא תשובו והתשובה תהיה בנסתר כי היא העיקר:

ובצום ובכי ובמספד. בנראה להכניע הלבבות ושיראו איש את חברו צם בוכה וסופד ויכניע לבבו אם לא שב מעצמו:

פסוק יג

וקרעו לבבכם ואל בגדיכם. אם תקרעו לבבכם ותסירו ממנו כל מחשבה רעה אינכם צריכים לקרוע בגדיכם כמו שאדם קורע בגדיו על הצער והצרה:

כי חנון ורחום הוא. כן מדותיו כמו שכתוב בתורה שהוא מנחם על הרעה לשבים וכן כתוב וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו:

פסוק יד

מי יודע ישוב. יש מפרשים מי יודע אולי ישוב האל יתברך ונחם ואעפ"י שאמרנו כי ממדותיו הוא שנחם על הרעה ואין ספק בזה אעפ"י כן אם רבו העונות לא ינחם עד שיענש מעט או רב לפיכך אמר מי יודע או יהיה פירושו מי שיודע דרכי התשובה ישוב ונחם האלהים על הרעה הזאת ויונתן תירגם מאן ידע דאית ביה חובין יתיב מנהון ויתרחם עלוהי:

והשאיר אחריו ברכה. והאל יתברך ישאיר אחר הארבה ברכה שאם ישובו בעדנו ידיחנו האל יתברך וישאיר בצומח ברכה שלא ישחת הכל והנשאר יהיה לברכה ותעשו ממנו מנחה ונסך לה' אלהיכם כנגד מה שאמר הכרת מנחה ונסך מבית ה':

פסוק טו

תקעו. פירשנוהו למעלה:

פסוק טז

אספו עוללים ויונקי שדים. שיתענו גם הקטנים וכן יונקי שדים יתענו שלא ינקו ויהיו כלם באסיפה אחת ויבכו הקטנים ויונקי שדים לרעבונם והגדולים יכנעו לבכיתם וישובו והאל יתברך ברחמיו ירחם לצעקת הקטנים:

יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה. אפילו החתן שהיה לו לשמוח עם אשתו יצא מחדרו וכן הכלה תצא מבית חופתה והוא החדר שזכר או פירוש מחופתה מהחליים והעדיים שחופפין עליה בימי החתונה וכלם יהיו באסיפה אחת ויבכו החתן והכלה עמהם תחת שמחתם וכל אלה הדברים שוברים לבו של אדם וה' ירחם ויונתן תירגם ויפוק חתנא מאדרון בית משכביה וכלתה מבית גנונהא:

פסוק יז

בין האולם למזבח. כי שם היו עומדים לעבוד עבודתם ובהתבטל העבודה כמ"ש הכרת מנחה ונסך שם במקום עבודתכם יבכו ויתפללו לאל יתברך בבית מקדשו ויאמרו חוסה ה' על עמך:

חוסה. מלעיל:

לחרפה למשול בם גוים. כי כשהיה רעב בארץ ישראל היו יוצאים רבים ממנה לגור בארץ מצרים ובארץ פלשתים מפני הרעב וזה היה חרפה להם ומושלים בהם גוים בהיותם גרים בארצם :

פסוק יח

ויקנא ה' לארצו. התנבא הנביא כי אחר שיעשו תשובה יקבל האל יתברך תפלתם ואז יקנא לארצו שלא תהיה שממה וטעם הקנאה מפני שהיו חרפה בגוים:

לארצו. בעבור ארצו וכן המקנא אתה לי:

פסוק יט

ויען. ענה לצועקים על יד נביאיו:

שולח לכם. שאצמיח לכם עצי השדה ועשב הארץ ויונתן תירגם מברך לכון:

ושבעתם אותו. ממנו. וכן פן תשבענו והקאותו תשבע ממנו:

פסוק כ

ואת הצפוני ארחיק מעליכם. הארבה קרא צפוני שבא להם מפאת צפון:

והדחתיו אל ארץ ציה, ושממה. ושם ימות שלא ימצא מה יאכל לפיכך ועלה באשו:

את פניו אל הים הקדמוני. פירש המזרחי והוא ים כנרת או ים המלח שהם למזרח ארץ ישראל:

וסופו אל הים האחרון. ים המערבי והוא שקרא אותו בתורה היה הגדול שהוא למערב ארץ ישראל:
פניו. ר"ל ראשו כל כך היה רב חיל הארבה שהיה מחזיק מים המזרחי לים המערבי:
ועלה באשו. האלף בשו"א לבדו:
ותעל צחנתו. כפל הענין במילות שונות כי צחנתו כמו באשו וטעם העליה שיעלה ריחם הרע לאפי העוברים:
כי הגדיל לעשות. הארבה הגדיל לעשות רע בארץ והאל יתברך ריחם על הארץ והמיתו ורז"ל פירשו זה הפסוק לימות המשיח ואמרו ואת הצפוני ארחיק מעליכם זה יצר הרע שצפון ועומד בלבו של אדם:
והדחתיו אל ארץ ציה ושממה. למקום שאין בני אדם מצויין להתגרות בהן:
את פניו אל הים הקדמוני. שנתן עיניו במקדש הראשון והחריבו:
וסופו אל הים האחרון. שנתן עיניו במקדש שני והחריבו והרג תלמידי חכמים שבו:
ועלה באשו ותעל צחנתו. שמניח אומות העולם ומתגרה בשונאי ישראל כי הגדיל לעשות אמר אביי ובתלמידי חכמים יותר מכולם:

פסוק כא

אל תיראי אדמה. ארץ ישראל אל יראו יושביה:
גילי ושמחי. כנגד חגרו וספדו והלילו קדשו צום:
כי הגדיל ה' לעשות. פי' לעשות טובות כנגד הארבה שהגדיל לעשות רעות:

פסוק כב

אל תראו בהמות שדי. כמו שדה כנגד מה שאמר גם בהמות שדה תערוג אליך:
כי דשאו נאות מדבר. שאמר עליהם ואש אכלה וכיון שדשאו כן מלאו האפיקים מים:
כי עץ נשא פריו. כמו שעץ נשא פריו ביישוב כן במדבר דשאו מקומות הדשאים:
חילם. כחם והוא הפרי ויונתן תירגם טענו פיריהון:

פסוק כג

ובני ציון. כנגד מה שאמר תקעו שופר בציון:
כי נתן לכם את המורה לצדקה. כמו יורה ואמר כי נתן לכם לצדקה שעשה עמכם בעברו על פשעכם ופקד אתכם במטר וזכר המורה תחלה שהוא במרחשון אח"כ פירש עוד ואמר ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון, או פי' הגשם הנקרא מורה הורידו לכם בעתו שהוא במרחשון והוריד לכם ג"כ מלקוש בעתו בחדש הראשון שהוא ניסן ושניהם מורה במ"ם כמו יורה ביו"ד ויונתן תירגם המורה הראשון ענין הוראה שתרגם הפסוק

כן ובני ציון ביעו וחדו במימרא דה' אלהכון ארי יהיב לכון ית מלפיכון לזכו ומחית לכון מטר בכיר בעדניה ולקישא בירח ניסן. ורז"ל פי' כי יורה ומלקוש שניהם ירדו בניסן באותה שנה שאמרו אותה שנה יצא רוב אדר ולא ירדו להם גשמים וירדה להם רביעה ראשונה באחד בניסן אמר להם הנביא לישראל צאו וזרעו אמרו מי שיש לו קב חטים או שעורים יאכלנו ויחיה או יזרענו וימות אמר להם אעפ"י כן צאו וזרעו נעשה להם נס ונתגלה להם מה שבחורים ובסדקין של נמלים ושבכותלים ויצאו וזרעו שני ושלישי ורביעי וירדה להם רביעה שנייה בחמשה בניסן והקריבו עומר בט"ז בניסן ונמצא העומר המתקרב מתבואה הגדלה בששה חדשים קרב משל י"א יום, ונמצאת התבואה הגדלה בששה חדשים גדלה באחד עשר יום ועל אותו הדור נאמר הזורעים בדמעה ברנה יקצרו:

פסוק כד

ומלאו הגרנות בר. מבואר הוא:

והשיקו. כמו והציפו מן ויצף ה' אלהים את מי ים סוף על פניהם כלומר שהיו היקבים מלאים עד שיצופו היין או השמן על פניהם. ובדברי רז"ל מי החג שנטמאו השיקן ואחר כך הקדישן טהורין הקדישן ואח"כ השיקן טמאים פי' שקען במי מקוה עד שיצופו מי המקוה עליהם:

פסוק כה

ושלמתי לכם את השנים. כי לא באו בשנה אחת כמו שפירש. ויונתן תירגם הפסוק הזה דרך משל נראה כי דעתו היה שהיא נבואה עתידה לימות המשיח שתרגם ואשלם לכון שניא טבתא וגו':

פסוק כו

ואכלתם, אשר עשה עמכם להפליא. פלא היה כי בשנה אחת שלם להם תבואת ארבע שנים, ולדברי רבותינו ז"ל שכתבנו היה הפלא יותר גדול:

ולא יבושו. לפי שהיה להם באלה השנים חרפת רעב בגוים:

פסוק כז

וידעתם. תכירו שאני בקרבכם שומע צעקתכם ואני אלהיכם ואין עוד, לא כאלהי העמים שעבדתם כי הם לא יועילו כי תהו המה:

פרק ג

פסוק א

והיה אחרי כן. כמו והיה באחרית הימים, ואמר אחרי כן לפי שאמר וידעתם כי בקרב ישראל אני אמר עתה תדעו ולא ידיעה שלמה כי עוד תשובו ותחטאו לפני אבל אחרי זאת הידיעה יבא זמן שתדעו אותי ידיעה שלמה ולא תחטאו עוד והוא לימות המשיח שנאמר כי מלאה הארץ דעה את ה':

אשפוך רוחי על כל בשר. פי' בישראל כמו שאמרו במקום אחר כל בשר ואינו לכל בעלי חיים אלא האדם לבדו, ואומר ויברך כל בשר יבא כל בשר כן פרט הנה כל בשר על ישראל הראויים להיות רוח הקדש עליהם. ואמר כל ר"ל הגדולים והקטנים כמו שאמר כי כלם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם, ורוחי היא רוח דעה והשכל כמו שאמר ונחה עליו רוח ה' ואחר כך פירש רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה', ומפני שיזדכך שכלם ויגבר במקצתם כח הדברי עד שיתנבאו כי לא אמר כי כלם יתנבאו אלא ונבאו בניכם ובנותיכם, ובשפיכות הרוח אמר על כל בשר אבל בנבואה לא אמר כל אלא ונבאו בניכם ובנותיכם, ואמר זקניכם בחוריכם לא כלם והוא ע"ד שכתב החכם הגדול הרב ר' משה בן מימון ז"ל כי לא תבא לאדם הנבואה ואפילו עם התלמדות אלא אם כן קדם לו טבע בעת היצירה, והבנים והבנות יתנבאו בנערותם כמו שמואל הנביא והנבואה תהיה להם במראה החלום כמו שאמר חלומות חזיונות, וכן היתה נבואת רוב הנביאים. כמו שאמר אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, וכן יהיו בהם מעלות זה למעלה מזה כמו שהיו בנביאים שעברו עד שאולי יהיה בהם כמשה רבינו ע"ה. והנה זכר שלשה מעלות אשר בשנות האדם ימי הנערות וימי הבחרות וימי הזקנה:

פסוק ב

וגם על העבדים. כמו שאמר ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכורמיכם וגם אותם לפי שיעמדו בארץ ישראל ויעבדו את ישראל תהיה להם רוח דעה והשכל, וענין שפיכות הרוח ר"ל שתהיה בהם רוח לרוב כענין השפיכה. וכן אמר ושפכתי על בית דוד ועל יושב ירושלם רוח חן ותחנונים:

פסוק ג

ונתתי מופתים. באותו הזמן אתן מופתים על העתיד לבא והמופתים יהיו בשמים ובארץ הדם בארץ לרוב ההרג שיהיה. אש ותמרות עשן בשמים והם הברקים השורפים בנפלם והשרפה תעלה עשן והם יהיו מופת על מגפת הגוים הבאים עם גוג ומגוג על ירושלם: **ותמרות עשן**. עמודי עשן. ולפי שהתמר עץ גבוה וישר ושוה ידמו הדבר הגבוה והישר אליו לפיכך אמר ותמרות עשן על עמודי העשן, וכן בדברי רז"ל על העשן אמרו משתעלה תמרתו ואמרו בית אבטינס היו על מעשה הקטרת ולא רצו ללמד ושלחו והביאו אומנים מאלכסנדריא והיו יודעים לפטם כמותם ולא היו יודעים להעלות העשן כמותם שהללו מתמר ועולה כמקל והללו מפצל לכאן ולכאן, ואלה הברקים שירדו שלא בטבעם או השמש שיהפך לחשך והירח לדם פירשו המפרשים כמשמעו כי באותו הזמן יהיו אלה המופתים. וכן דעת החכם רבי אברהם אבן עזרא ז"ל ואמר כי קדרות המאורות הוא מופת על מלחמות עצומות וקדרות המאורות יהיה באותו הזמן לפני בא יום ה' והיא יום מגפת גוג ומגוג והעמים אשר אתו והסימנים האלה יהיו מופתים על הדבר הזה. ופירוש והירח לדם הוא קדרות הירח וכשיהיה הקדרות שלם יהיה הירח שחור וכשלא יהיה הקדרות שלם יהיה אדום כדם ז"ש והירח לדם, והרמב"ם פירש כי זה והדומים לו הוא על דרך משל על הצרות שיבאו על העמים והמופתים שאמר בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן וכן השמש יהפך לחשך והירח לדם כל זה הוא משל אל הצרות והמלחמות כמ"ש על הארבה לפניו רגזה ארץ רעשו שמים שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם. וכן יאמר על מפלת גוג ומגוג שמש ירח קדרו וכוכבים אספו נגהם, ולפירוש הרמב"ם ז"ל מה שאמר לפני בא יום ה' היה לו לומר בבא יום ה'. ואפשר שאמר שהצרה הזאת תהיה לישראל ויהיה להם האור לחשך לפני בא יום מפלתו של גוג ומגוג שיעלה עם עמים רבים על ירושלם עד שילחמו עליה ויצא חצי העיר בגולה וזה הוא החשך כמו שאמר בנבואת זכריה לא יהיה אור יקרות וקפאון ויום מפלת גוג ומגוג הוא יום ה' הגדול והנורא כמו שאמר בארבה כי גדול יום השם ונורא מאד:

פסוק ד

השמש. פירשנוהו:

פסוק ה

והיה כל אשר יקרא. כי אז במלחמת גוג ומגוג תהיה צרה גדולה לישראל זמן מועט, כמו שאמר על אותו הזמן חבי כמעט רגע עד יעבור זעם, ואז יפלו רבים מישראל והקדושים ויראי האל באמת ימלטו. כמו שאמר בנבואת ישעיה והיה הנשאר בציון

והנותר בירושלם קדוש יאמר לו כל הכתוב לחיים בירושלם. וכן אמר. כל אשר יקרא בשם ה' והוא שיקראוהו באמת. כמו שאמר קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת והם שרידים אשר ה' קורא כי הם יקראוהו באמת והוא יקרא אותם עבדי ואוהבי:

כי בהר ציון. כי שם יעלו הגוים:

ובשרידים. והפלטה תהיה בשרידים. או יהיה פי' קורא קריאת הגדולה והכבוד וכן שלישים וקרואים קרואי העדה וקראתי לעבדי לאליקים. ויונתן תירגם קורא זמין:

פרק ד

פסוק א

כי הנה. כי הנה זה יהיה בימים ובעת אשר אשיב את שבות יהודה וירושלם והם ימות המשיח וזכר יהודה וירושלים אע"פ שכל ישראל ישובו לפי שהמשיח יהיה משבט יהודה זכר יהודה. וזכר ירושלים לפי שהיא ראש הממלכה, גם זכר ירושלם כי שם תהיה מלחמת גוג ומגוג:

אשוב. כתוב בויי"ו מן הקל. כמו ושב ה' את שבותך ענין הנחה והשקט, וקרי אשיב ביו"ד מן הכבד ענין השבה:

פסוק ב

וקבצתי. ואז באותו הזמן אקבץ את כל הגוים, וטעם וקבצתי שאתן בלבם שיבאו עם גוג ומגוג, וכן אמר בנבואת יחזקאל והביאותיך אל הרי ישראל:

והורדתים אל עמק יהושפט. כי שם תהיה המלחמה וזה העמק היה למלך יהושפט אולי בנה שם או עשה שם מעשה ונקרא על שמו, והעמק לעיר ירושלם. או נקרא עמק יהושפט על שם המשפט. כמו שאמר ונשפטתי עמם שם וכן ת"י למישר פלוג דינא:

ונשפטתי. אכנס במשפט עמם ואוכיחם על אשר הרעו לישראל בגלותם ביניהם:

אשר פזרו בגוים. טיטוס ומחנהו שהחריבו ארץ ישראל ופזרו יושביה בין הגוים:

פסוק ג

ואל עמי. כמו ועל, וכן ויך את הפלשתי אל מצחו כמו על:

ידו גורל. היו משליכים גורל ביניהם על ישראל זה יהיה שלך וזה יהיה שלי:

ידו. משפטו יידו מן לידות את קרנות הגוים ומפני פגישת שני יודי"ן כאחד חסרו היו"ד פ"א הפעל והוטלה תנועת' על יו"ד איתי"ן, ופירוש ישליכו כמו אשליך עליהם גורל:

בזונה. בשכר הזונה:

פסוק ד

וגם מה אתם לי. מה לי ולכם שבאתם בארצי שאתם שכני והיה לכם להטיב לעמי ולא עשיתם כן אלא כאשר ראיתם שבאו עליהם מלכי האומות התחברתם עמהם לשלול שלל ולבוז בז, ויונתן תרגם ואף מה אתון חשיבין קדמי:

גלילות. כמו גבולים:

הגמול. הה"א ה"א השאלה וגמול הוא תחלת הטובה שמטיב אדם לחבירו או תחלת הרעה. כמו כי גמל עלי. כי גמלת עלינו, ויש להשבת הטובה או הרעה, וכשנקשר הענין בלשון שלום הוא להשבת גמול כמו שאמר הגמול אתם משלמים עלי ואם גומלים אתם עלי היא התחלת הרעה, אמר מה זה שאתם מריעים לי אם תחשבו להנקם ממני שהרעתי לכם מתי הרעותי לכם, ואם תאמרו כי אתם מעצמכם גומלים לי עתה רעה כי מי שירע לישראל מחשבתו להרע לי כי הם בני אם כן הוא קל מהרה אשיב גמולכם בראשכם:

פסוק ה

אשר כספי וזהבי לקחתם. כי כספם וזהבם של ישראל לי הוא כי אני נתתיו להם:

פסוק ו

ובני יהודה. בעודם בארצם הייתם גונבים את הקטנים ומוכרים אותם לבני היונים שהם רחוקים מארץ ישראל למען לא ישובו עוד לארצם, או אמר זה בגלותם שבאו עם אויביהם והיו לוקחים הבנים ומוכרים אותם ליונים:

פסוק ז

הנני מעירם. כי עוד ישובו לארצם אעפ"י שמקום גלותם רחוק ישובו לארצם הם או בניהם או גם הם גם בניהם הם בתחיית המתים ובניהם שיהיו בזמן הישועה:

פסוק ח

ומכרתי. כלומר אמסרם בידם והם ימכרום לשבאים שהם רחוקים מארצם יותר מהיונים:

לשבאים. בתנועת האלף בחיר"ק והיו"ד נחה, שבאים הם בני שבא והם מזרחית ודרומית לארץ ישראל ולצר וצידון ופלשת והם רחוקים מאד מאלה הארצות:

פסוק ט

קראו זאת. כאלו כרוז יעבור אליהם ויעירם לבא למלחמה זאת על ירושלם:

קדשו. הזמינו, כמו ויקדש את ישי ואת בניו:

פסוק י
כתו אתיכם לחרבות. כלי המלחמה. והאתים הם שחופרים בהם, והמזמרות הם שחותכים בהם הזמורות. אמר כל כלי ברזל השיבו אותם לכלי מלחמה כי גדולה תהיה זאת המלחמה ובזמן השלום שיהיה אחר זאת המלחמה אמר בנבואת ישעיה בהפך זה, וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות:

פסוק יא
עושו ובאו. הקבצו מן עש כסיל וכימה שהוא חבור כוכבים, וכן תרגם יונתן יתכנשון וייתון:
ונקבצו. צווי שלם עם נו"ן הבנין:
הנחת ה' גבוריך. הורד מתרגום וירד ונחת:
גבוריך. הם המלאכים. על דרך כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך, ועל דרך מן השמים נלחמו הכוכבים ממסילותם נלחמו עם סיסרא:

פסוק יב
יעורו. מבואר הוא:

פסוק יג
שלחו מגל. המשיל הגוים ההם לתבואה שבשלה והגיע זמנה לקצור שישלח אדם את המגל לקצרה כן הגוים האלה הגיע זמנם למות בחרב בעמק הזה:
בואו רדו. רדו בעמק הזה כי הוא כמו הגת שמלאה ענבים שראוי לדרוך אותם כן אתם בית ישראל דרכו אלה הגוים בזה העמק ושלחו בהם החרב:
השיקו היקבים. שהם מלאים עד שיצוף היין על פניהם ונשפך היין על פניהם והוא משל לשפיכת הדם. וכן הם באה עתם למות כי רבה רעתם שעשו לישראל הם ואבותיהם:

פסוק יד
המונים המונים. הכפל לחזק הענין:
בעמק החרוץ. קורא אותו חרוץ כי שם יהיו הגוים חרוצים וחתוכים, או כי שם יחרוץ ויחתוך משפטם כמו שקרא אותו עמק יהושפט. וכן ת"י עמק החרוץ פלוג דינא כמו שתרגם עמק יהושפט:

פסוק טו
שמש. חשכו וקדרו להם ולמעלה פירשנוהו:

פסוק טז

וה' מציון ישאג. כי שם שכינתו בירושלם וכאלו משם ישאג ויתן קולו עליהם ולקולו ירעשו שמים וארץ, והכל דרך משל, אמר גם רעש יהיה ביום ההוא בארץ ישראל כמו שנאמר בנבואת יחזקאל ובנבואת זכריה:

וה' מחסה לעמו, מאלה הגוים גם מהרעש שלא יזיקם:

פסוק יז

וידעתם, והיתה ירושלם קדש. כמו הקדש שאסור לזרים:

וזרים לא יעברו בה עוד. להרע להם כמו שעשו עד היום, גם אפשר שלא יכנסו זרים בירושלם כי תגדול קדושתה לעתיד, וכמו שההיכל אסור להכניס שם ואפילו ישראל כן תהיה כל העיר קדש שלא יכנסו בה זרים מאומות העולם:

פסוק יח

והיה ביום ההוא. בעת ההיא אחר כלות הגוים שמה תהיה טובה גדולה לישראל והמשיל הטובה שתהיה להם בהזמנה מבלי עמל ויגיעה כאלו ההרים יטפו להם עסיס והגבעות תלכנה חלב, וענין תלכנה חלב מרוב ההזלה וההגרה כנה ההליכה לגבעות ואף על פי שהחלב הוא ההולך והנגר, וכן ילכו מים כנה ההליכה לאפיקים, ועל הדרך הזה ותרדנה עינינו דמעה, והאפיקים הם העמקים שנגרים בהם המים:

ומעין מבית ה' יצא. זהו כמשמעו כמו שכתוב בנבואת יחזקאל:

והשקה את נחל השטים. כתרגומו מישר שיטין, כי העמק יקרא נחל בין יש בו מים בין אין בו מים, כמו ויחפרו עבדי יצחק בנחל, ובדברי רז"ל היושבת בנחל, והגאון רב סעדיה ז"ל פירש נחל השטים הוא הירדן כי הירדן הוא קרוב למקום הנקרא שטים לפיכך סמכו אליו:

פסוק יט

מצרים. זכר מצרים ואדום מצרים בעבור הישמעאלים ואדום בעבור מלכות רומי, ואלה שתי האומות הנה הגוברות זה ימים רבים ותהיינה עד עת הגאולה והיא חיותא רביעאה במראות דניאל, וזכר מצרים בעבור ישמעאלים כי אשת ישמעאל היתה מצרית, שנאמר ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים, וכן אמו הגר המצרית, לפיכך יחס האומה הזאת למצרים, וזכר אדום בעבור מלכות רומי, וכן עשה ישעיה בפרשת קרבו גוים שהיא על חרבן רומי כמו שפירשנו שם, ואמר זה בעבור כי מלכות רומי רובם אדומים ואעפ"י שנתערבו בהם עמים רבים כמו שנתערבו גם כן במלכות ישמעאל נקראים על העיקר, ומלך קיסר אדומי היה, וכן כל המלכים אחריו אשר היו ברומי ושתי האומות האלה

הרעו לשבט יהודה ובנימן שגלו ביניהם ושפכו דמם כמים בארצם, ואדום שהיא מלכות רומי היא שהחריבה בית שני ע"י טיטוס הרשע ושפכו דמם והגלו אותם בין האומות, ועל גלותינו זה נאמר הפסוק הזה לפיכך לא זכר אלא יהודה כי עשרת השבטים שהגלה מלך אשור ולא שבו עד היום לא היו ברשות שתי האומות האלה:

נקיא. נכתב באלף, וכן אל תתן עלינו דם נקיא, ובא על דרך נחי האלף נשיא נביא:

בארצם. הכנוי לבני יהודה או למצרים ואדום:

פסוק כ

ויהודה. מצרים ואדום יהיו שממה לא ישבו לעולם אבל יהודה לעולם תשב:

פסוק כא

ונקיתי. מכספם וזהבם שלקחו אנקה האומות כי גם ישראל יקחו מהם לעתיד ויהיו להם לשלל אבל דמם ששפכו לא אנקה אותם אלא נפש תחת נפש נפש השופכים או בניהם אחריהם, כי בכל כסף וזהב שבעולם שיתנו כופר נפשותם לא יהיו נקיים מדמם ששפכו, ויונתן הדביק טעם דמם עם ונקיתי שתרגם ודאתפרעית דמהון מן עממיא תוב אנא עתיד לאתפרעא אמר ה' דאשרי שכינתיה בציון:

וה' שוכן בציון. טעמו למה שאמר למעלה ויהודה לעולם תשב, אמר וה' שוכן בציון גם כן לעולם כי לעולמי עד תהיה שכינתו בציון אחר שתשוב שם בימות המשיח, וכן חתם יחזקאל נבואתו ושם העיר מיום ה' שמה: